

શિક્ષણક્ષેત્રે ગુણવત્તા સંવર્ધક ક્ષેત્રો

સમીરભાઈ ડી. પટેલ

ઝેડહોક શિક્ષક,

શ્રી એમ બી .વમદોટ એન્ડ સી બી પટેલ હાયર સેકન્ડરી સ્કૂલ, બારડોલી, સુરત

સારાંશ

શિક્ષણમાં ગુણવત્તાનું નિર્માણ એ એક લક્ષ્યને પામવા માટે સતત ચાલતી સાધનાનું ફળ છે એ માટે વિચાર, ચિંતન, આયોજન, સંશોધન, તારણ, પુનઃચિંતન, પુનઃસંશોધન, અનિવાર્ય છે. આ માટે શિક્ષણનું સારું વ્યવસ્થિત વ્યવસ્થાપન હોવું અનિવાર્ય છે.

શિક્ષણ એ દ્વિ ધ્રુવી પ્રક્રિયા હતી. એ ભૂતકાળ થઈ ગયો, પૂર્ણ ભૂતકાળ શિક્ષણ એ તો બહુધ્રુવી પ્રક્રિયા બની ગઈ છે એટલું જ નહીં, શિક્ષણમાં Real World ની સાથે Virtual World પણ સ્પર્ધામાં ઉતર્યું છે!! વર્ગમાં આવતું બાળક શિક્ષણ કરતાં આગળ હોય તે વિશે કોઈએ શંકા રાખવા જેવું નથી. શિક્ષકે up to the date થવાનો જમાનો ગયો, હવે તો શિક્ષકે up to the moment રહેવું પડે...અને એ ત્યારે જ શક્ય બને છે જ્યારે સંપૂર્ણ ગુણવત્તા વ્યવસ્થાપનને શિક્ષણમાં પળેપળ સ્થાન મળે. વર્તમાનમાં જ્ઞાનવિસ્ફોટ વર્ગખંડમાં નવી પેઢીનો પ્રવેશ, વધતી વસ્તી આ બાબતો શિક્ષણમાં પડકારો ઉભા કરે છે. પડકારોને ત્યારે જ પહોંચી શકાય જ્યારે શિક્ષણએ ગુણવત્તા સભર હોય. ગુણવત્તા સંવર્ધન માટે શૈક્ષણિક આયોજન, અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયા, વર્ગવ્યવહાર, મૂલ્યાંકન, સહઅભ્યાસ પ્રવૃત્તિઓ, વ્યવસ્થાપન,સંચાલન અને વહીવટ, સહભાગીપણ, નવોન્મેષોનો સ્વીકાર અને ઉપયોજન , શૈક્ષણિક સંસ્થાકીય ભાવાવરણ જેવા મુદ્દાઓ સિંહ ફાળો ભજવે છે અને એની કાળજી જ શિક્ષણમાં ગુણવત્તા લાવી શકે છે.

૧. પ્રસ્તાવના

આપણે બધા જ શિક્ષણમાં ગુણવત્તા ઈચ્છીએ છીએ. આપણા દેશનું અને દુનિયાનું ભવિષ્ય આપણા બાળકો અને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓના પ્રાપ્ત શિક્ષણ પર રહેલું છે. શિક્ષણમાં ગુણવત્તાનું નિર્માણ એ એક લક્ષ્યને પામવા માટે સતત ચાલતી સાધનાનું ફળ છે એ માટે વિચાર, ચિંતન, આયોજન, સંશોધન, તારણ, પુનઃચિંતન, પુનઃસંશોધન, અનિવાર્ય છે. આ માટે શિક્ષણનું સારું વ્યવસ્થિત વ્યવસ્થાપન હોવું અનિવાર્ય છે. શિક્ષણ એ દ્વિ ધ્રુવી પ્રક્રિયા હતી. એ ભૂતકાળ થઈ ગયો, પૂર્ણ ભૂતકાળ શિક્ષણ એ તો બહુધ્રુવી પ્રક્રિયા બની ગઈ છે એટલું જ નહીં, શિક્ષણમાં Real World ની સાથે Virtual World પણ સ્પર્ધામાં ઉતર્યું છે!! વર્ગમાં આવતું બાલક શિક્ષણ કરતાં આગળ હોય તે વિશે કોઈએ શંકા રાખવા જેવું નથી. શિક્ષકે up to the date થવાનો જમાનો ગયો, હવે તો શિક્ષકે up to the moment રહેવું પડે...અને એ ત્યારે જ શક્ય બને છે જ્યારે સંપૂર્ણ ગુણવત્તા વ્યવસ્થાપનને શિક્ષણમાં પળેપળ સ્થાન મળે. વર્તમાનમાં જ્ઞાનવિસ્ફોટ, વર્ગખંડમાં નવી પેઢીનો પ્રવેશ તથા વધતી વસ્તીનાં કારણે શિક્ષણમાં ગુણવત્તા ખુબ જરૂરી છે.

૨. ગુણવત્તા સંવર્ધક ક્ષેત્રો

શિક્ષણને ગુણવત્તાયુક્ત બનાવવા માટે શિક્ષણનાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં ચાલતી પ્રક્રિયા, અપનાવાતા અભિગમ અને ઉપયોજાતી પ્રયુક્તિઓમાં ધરમૂળથી પરિવર્તન લાવવું જરૂરી બને. આ ક્ષેત્રો આ પ્રમાણે છે:

(૧) શૈક્ષણિક આયોજન

આયોજનની પ્રક્રિયા એ કોઈ પણ સંસ્થા માટે ખૂબ જ અગત્યની પ્રક્રિયા છે. આયોજન વિકાસ માટે પૂર્વશરત છે. શિક્ષણમાં આયોજન જ અડધી સફળતાનો આધાર બને છે. આ ક્ષેત્ર ખૂબ વિશાળ છે. તેમાં માસિક, વાર્ષિક, પ્રોક્સી તાસનું, વિષયવાર આ બધા પ્રકારનાં આયોજનનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. પ્રત્યેક પ્રકારના આયોજનમાં પ્રવૃત્તિઓ,

સંમેલનો, તહેવારોની ઉજવણી, પ્રાયોગિક કાર્ય, ગૃહકાર્ય, પ્રોક્સી તાસમાં કરી શકાય એવી પ્રયુક્તિઓ અને પ્રવૃત્તિઓ વગેરેનો સ્પષ્ટ, વિગતવાર ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી અને પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ અને પ્રયુક્તિઓ હાથ ધરવા માટેની પર્યાપ્ત સુવિધા ઉપલબ્ધ હોય તે જરૂરી છે. આમ આયોજન ગુણવત્તાને નિર્ધારિત કરે છે.

(૨) અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયા

આમાં શિક્ષણની વિષય માટેની તૈયારી, તેનું વિષય પરનું પ્રભુત્વ, શિક્ષણની રજૂઆત, શિક્ષણને અસરકારક, અર્થસભર અને ચિરંજીવ બનાવવા માટે શિક્ષકોએ લેવાની કાળજી તથા વિવિધ અધ્યાપન પદ્ધતિ દ્વારા અધ્યાપન કાર્ય, શાળાપુસ્તકાલય ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓ માટે વર્ગપુસ્તકાલય વગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

(૩) વર્ગવ્યવહાર

વિદ્યાર્થીના આદર્શ મૂર્તિ એવા શિક્ષકનો વિદ્યાર્થીઓ સાથે વર્ગવ્યવહાર, વિદ્યાર્થીઓ સામે અને તેમની હાજરીમાં આચાર્ય સાથેનો વ્યવહાર, આચાર્ય દ્વારા વર્ગનિરીક્ષણ વગેરેનો સમાવેશ આમાં થશે.

(૪) મૂલ્યાંકન

મૂલ્યાંકનની વિવિધ પ્રવિધિઓ જેવી કે શૈક્ષણિક મૂલ્યાંકન, નિદાન, ઉપચાર, સતત સર્વાંગી મૂલ્યાંકન આ બધાને અંતર્ગત વિવિધ પ્રકારની કસોટીઓની રચના, પ્રશ્નબંધ, મૂલ્યાંકન પ્રવિધિમાં આવતા નવવિચારો વગેરે ક્ષેત્રમાં ફેરફાર કરવાં.

(૫) સહઅભ્યાસ પ્રવૃત્તિઓ

શાળામાં વિદ્યાર્થીઓના બૌદ્ધિક, શારીરિક, નૈતિક સર્વાંગી વિકાસ માટે અનેકવિધ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ યોજવામાં આવે છે. એમાં વિવિધ પ્રકારની આંતરિક તેમ જ બાહ્ય પ્રવૃત્તિઓ, જ્ઞાનવર્ધક અને જ્ઞાનપૂરક પ્રવૃત્તિઓ, વકતૃત્વ, નિબંધ વગેરે સ્પર્ધાઓ, વ્યક્તિત્વવિકાસ માટેની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ, ભાષામંડળ, પ્રકૃતિમંડળ વગેરે જેવાં વિવિધ મંડળોની પ્રવૃત્તિ, બુલેટીન બોર્ડ, રચનાત્મક અને સર્જનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ વગેરેનો સમાવેશ થશે.

(૬) વ્યવસ્થાપન

શાળાવ્યવસ્થાપન અને વર્ગવ્યવસ્થાપનને લગતી બધી જ પ્રવૃત્તિઓ, જેમાં શાળા અને વર્ગનું ભૌતિક પર્યાવરણ, હવા, ઉજાસ, સ્વચ્છતા, પ્રાથમિક આવશ્યકતાઓ અને અનિવાર્ય સૂવિધાઓ-આ બધાનો સમાવેશ થશે.

(૭) સંચાલન અને વહીવટ

આચાર્યનો નેતૃત્વવ્યવહાર એ આનું મહત્ત્વનું પાસુ છે, જેમાં આચાર્યની વિદ્યાર્થીઓ, સમાજ અને વ્યવસાય પ્રત્યેની અને તેમાં ઉત્કૃષ્ટતા લાવવા માટેની પ્રતિબદ્ધતા ઉપરાંત શિક્ષકસભા, શિક્ષકોની સંગોષ્ઠિ, સેવાકાલીન તાલીમ, માનવસંબંધો વિકાસાવવા, પ્રતિભાવો અને પ્રતિષ્ઠા મેળવવાં વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

(૮) સહભાગીપણું

આમાં શાળાના કર્મચારીઓ, આચાર્ય, શિક્ષકો, વહીવટી કર્મચારીઓના સહભાગીપણા ઉપરાંત વાલી અને સમાજનો સહયોગ અને તેમનાં વિવિધ મંડળો અને સંગઠનોની ભાગીદારી, વિદ્યાર્થીઓનો સહયોગ અને સહભાગીતા, સંચાલક મંડળનો સહયોગ-આ બધી બાબતોનો સમાવેશ થશે.

(૯) નવોન્મેષોનો સ્વીકાર અને ઉપયોજન

માનવસ્વભાવ છે કે કંઈ નવું આવે એટલે એની આલોચના કરવી. બને ત્યાં સુધી તેનાથી દૂર રહેવું. પરંતુ શિક્ષક માટે આ વૃત્તિ ખતરનાક સાબિત થઈ શકે છે. પ્રવર્તમાન નવોન્મેષોમાં ઈન્ફરમેશન ટેકનોલોજી અંતર્ગત તેના પાયા પર નિર્માણ પામતી પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે કમ્પ્યુટરની મદદથી શિક્ષણ, કમ્પ્યુટર પ્રયોગશાળા, શાળાશિક્ષણને લગતી, શાળાના વહીવટને અને સંચાલનને લગતી, મૂલ્યાંકન અને માહિતીપ્રેષણને લગતી, શાળાના વિજ્ઞાન, મિશન અને પોઝીશનને લગતી અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થશે.

(૧૦) શૈક્ષણિક સંસ્થાકીય ભાવાવરણ

શાળાનું પર્યાવરણ ઉત્તમ હોય એ જરૂરી, પરંતુ ભાવાવરણ જેમાંથી નિષ્પન્ન થાય છે તે આચાર્ય, શિક્ષકો, કર્મચારીઓ, વાલી, સમાજ વગેરે વગેરે વચ્ચેના પારસ્પરિક માનવીય સંબંધો ઉષ્માભર્યા, મમતાળુ, ધબકતા અને સહાનુભૂતિભર્યા હોય એ વધુ આવશ્યક છે. આમાં આંતરિક વહીવટની પારદર્શિતા, શાળાના વિજ્ઞાન અને મિશનને અનુલક્ષીને શાળાની વિશિષ્ટતા વગેરેનો સમાવેશ થશે.

૩. સમાપન

આમ, ઉપરોક્ત ક્ષેત્રો એવા છે જે ખરેખર યોગ્ય રીતે વિચાર કરી અને અમલીકરણ કરવામાં આવે તો શિક્ષણ ખરેખર ગુણવત્તાસભર બની તેનું સાચું મૂલ્ય સમાજમાં દેખાતું થશે. ખરા અર્થમાં શિક્ષણ સમાજ માટે અને સમાજની ઉન્નતી માટે જ હોવું જોઈએ. તેથી ગુણવત્તા સભર સમાજની પાયાની ઇંટ ગુણવત્તા સભર શિક્ષણ જ બની શકે. આ અર્થમાં શિક્ષણની ગુણવત્તા એક અમોઘ શસ્ત્ર સમાજના વિકાસ માટે બની શકે.

સંદર્ભ

૧. મહેતા,એ.(૨૦૦૪).શિક્ષણની ગુણવત્તાના આધારસ્તંભો. અમદાવાદ : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય.
૨. વઘરાજાની,બી.(૨૦૧૧).સંપૂર્ણ ગુણવત્તા સુધારણા. અમદાવાદ : ગૂર્જર પ્રકાશન.
૩. Sharma, D. and Kamath,R.(2007).Quality in Education. Delhi : Kalpaz Publications.